

קרן אבי חי ישראל
תחום מחקר, הערכה ומדידה

בין לימודי יהדות וטיפוח זהות
על מגמות החינוך היהודי במערכת הממלכתית

תקציר מנהלים

סיכום מחקר מטעם קרן אבי חי

מוגש לקרן אבי חי על ידי:

ד"ר פנינה שור

2011

בין לימודי יהדות וטיפוח זהות: על מגמות החינוך היהודי במערכת הממלכתית

סיכום מחקר מטעם קרן אבי חי

ד"ר פנינה שור

יוני 2011

מבוא

הסיכום המוגש כאן הינו תוצר של בדיקה שנעשתה במהלך חודשים פברואר-יוני 2011 על פי בקשת קרן אבי חי. מטרת הבדיקה הייתה לתאר את המציאות הנוכחית בתחום החינוך היהודי בבתי ספר ממלכתיים במגזר היהודי ולהבין מה הכיוונים הראויים לקרן להתמקד בהם עד לסגירתה בשנת 2020. מאז פורסמו המלצות ועדת שנהר בנוגע לחינוך היהודי במערכת הממלכתית העל-יסודית התרחשה פעילות רבה סביב הנושא. מאחר ולימודי בחירה בתנ"ך ומקצועות מחשבת ישראל ותושב"ע היו קיימים, התמקדה הפעילות בלימודי החובה. בשנים הראשונות שלאחר פרסום הדוח היו מנהלים ששילבו לימודי יהדות בבתי הספר מתוך תפיסת עולם אישית והתארגנות מערכתית פנים בית ספרית. מאחר שלא היה מקצוע מוכר, נשאה משבצת הזמן שהוקדשה לחינוך יהודי, כותרות שונות שהפופולארית ביניהן: תרבות ישראל. התהליך הואץ באמצעות ארגונים חיצוניים, רובם נתמכי קרן אבי חי, וכל אחד מהם על פי האידיאולוגיה שלו, טיפח מרכיבים מסוימים: הכשרת פרחי הוראה, הכשרת מורים בעלי ותק, כתיבת חומרי לימוד, עבודה עם צוותי חינוך ועבודה עם מנהלים. המטה ליישום דוח שנהר שהוקם בשנת 1999 בימי כהונת שר החינוך יוסי שריד, שימש צינור למדיניות שרי החינוך המתחלפים, תוך כדי ניסיונות לגבש הצעות פעולה הולמות. בתקופתה של לימור ליבנת היתה זו תכנית מאה המושגים, בתקופתה של יולי תמיר היה זה התווית מדיניות בעקבות ועדת שגיא, ובתקופתו של גדעון סער עסוק המטה ביישום הדרגתי של מקצוע חדש "מורשת תרבות ישראל". תכנית הלימודים של המקצוע אשר פותחה ע"י ועדת מקצוע בראשות פרופ' בנימין איש

שלום מתייחסת לכתות ד'–ט', ואין ספק שעובדת קיומו של מקצוע במערכת על כל המשמעויות הכרוכות בכך, יצרה מצב חדש בתחום לימודי היהדות במערכת הממלכתית. מצב זה יצאנו לבדוק.¹

בחלק זה של מערך הבדיקה רואיינו מנהלים של בתי ספר ממלכתיים מאילת ועד רמת הגולן וקריית שמונה. ההחלטה לבחור במנהלים נבעה מתוך תפיסה שהם מהווים את "ראש החץ" בכל הנוגע לכיוון החינוכי שבו ביה"ס פועל. בנוסף רואיינו מנהלים של מספר ארגונים המפעילים תכניות בבתי הספר וכן כמה מנהלי מחלקות חינוך. מנהלי בתי הספר נתבקשו לתאר את מה שנראה להם כחלק מהחינוך היהודי הניתן לתלמידיהם. השאלה נוסחה בכוונה תחילה באופן המותיר מקום לפרשנותו האישית של כל מרואיין לגבי מרכיביו של החינוך היהודי. כל המנהלים התייחסו בראש ובראשונה למה שנלמד בכיתות ועל כן השימוש במושג "תרבות ישראל" מכוון להוראת המקצוע בחטיבות הביניים, אלא אם צויין מפורשות אחרת.

מבנה הדוח ואופן הצגת ממצאי הבדיקה עוצבו בהתאם למרכיבים שחזרו בראיונות ומתוך תפיסה שבית הספר במרכז. נושאי הפרקים מוצגים מזווית התייחסותם של המרואיינים למערכת הבית ספרית: מורים, תכניות לימודים, ארגונים מעורבים ורשויות מקומיות.

כשם שהראיונות כללו את החלק שבו התבקשו המרואיינים לתאר את הקיים ואת החלק שבו התבקשו לתאר את מה שעדיין דרוש לדעתם על מנת להגשים את החזון, כך מחולק דוח זה לתיאור הקיים ותיאור הרצוי בהתייחס לכל אחד מהמרכיבים.

1. המורים

1.1 המורים המלמדים

בהתייחסה לדרכי פתרון קבעה וועדת שנהר כי "המפתח לשינוי המצב הקיים חייב להיות החזרת האחראיות לחינוך לחברה ולקהילה שמקרבן באים התלמידים. בתחום הוראת מקצועות היהדות בחינוך הכללי חייב הדבר לבוא לידי ביטוי בעיקר בהכשרת עתודת מורים ובהכנת תכניות לימודים וחומרי למידה ההולמים את השקפת עולמו וערכיו של הציבור החילוני. **המצב שבו עקב מחסור במורים מתאימים... חברה מוסרת את חינוך בניה ובנותיה בקבלנות למי שמוכן לעסוק בכך, אפילו אם כוונותיו סותרות בעליל את האמונות והדעות של חברה, הוא מצב לא תקין אשר מביא להתנגשות או להתחמקות. בית הספר הכללי לא צריך להיכנע לקנאות וגם לא לחלל הריק.** הוא צריך לעודד את הציבור החילוני לגונוני לבטא את ערכיו, לפתח את תרבותו, לבקר את הישגיו ולהיפגש עם הדור הצעיר שלו." (עם ועולם–תרבות יהודית בעולם משתנה, עמ' 9 דגש במקור).

הלשון החד משמעית הננקטת בדברים אלו משקפת תסכול הנובע מהתפישה הרווחת במערכת החינוך לפיה חינוך יהודי וחינוך דתי הינם דבר אחד ומכאן שהזדהות עם הפרקטיקה הדתית מהווה יתרון ברור למי שעוסק בחינוך יהודי. בהמלצותיה הצביעה הועדה על הצורך לשנות תפיסה זו מן היסוד.

¹סקירה מפורטת של מצב לימודי היהדות במערכת הממלכתית עוד לפני ועדת שנהר ועד היום, כלולה בחלק המחקר של ד"ר נורית חמו.

זהותם האישית של המורים

הבדיקה הנוכחית מלמדת כי תפיסה זו עדיין רווחת בחלק מבתי הספר. היא באה לידי ביטוי לדוגמא, באופן שבו משתלבים המרכזים להעמקת הזהות היהודית בחטיבות הביניים, מאילת ועד קריית שמונה וכן באופן ההתייחסות של רוב המנהלים ששוחחנו איתם. התייחסויות המנהלים למורים המלמדים שיקפו זיהוי שעושים רובם בין הרקע האישי של המורה בכל הנוגע לזהותו היהודית לבין מסוגלותו לעסוק בטיפוח זהות יהודית של תלמידים. מבחינה זו קשה לדבר על שינוי מהותי בתפיסה אשר הוצגה ע"י חברי ועדת שנהר. יחד עם זאת מצאנו במערכת מנהלים שעברו תהליך הכשרה בחינוך יהודי ומכירים בהשפעה הבעייתית שעשויה להיות להשקפתו האישית של המורה כפי שספרה לנו מנהלת על הנעשה בבית ספרה: **יש שלוש מורות בוגרות הרטמן, ועוד מורה דתייה לתנ"ך – מאד קשה דווקא לה להיכנס לתחום הפלורליסטי ולכן היא נשארת כמורה של תחום הדעת הספציפי אותו היא מלמדת (מנהלת על יסודי בדרום).**

מנהל אחר התייחס לחלקן של מדרשות לחינוך יהודי שנציגיהם מלמדים שעות קבועות ביהדות בחט"ב: **זה חלק מהמאבק שלי בעמותת... עמותה של חברה דתיים בני"שים שמעבירים חומרים, אפילו אצלן! אני אומר לו – איך אתה מכניס שוב את החברה הדתיים שיתווכו את היהדות לילדים – והוא אומר: אין לי מורים שיעשו את זה, למרות שיש לו מורה בוגרת הרטמן. ושוב הוא מביא את הדוסים שאחראים על זה מול הילדים. בתי הספר צריכים להיות צרכנים נבונים – שידעו את מי הם מכניסים ולמה, ועד כמה זה חלק מחשיפת התלמידים למגוון של אפשרויות בתחום היהדות. עוד לא פיצחנו ולא פענחנו את הסיפור הזה של "זה של הדוסים" (מנהל יסודי במרכז). מרואיין אחר האחראי על החינוך אמר על המדרשה לחינוך יהודי בעירו: זה עושה שירות דוב ולא שירות טוב, לא יתכן שהם הסוכנים ולשאלה אם כך מדוע זה מתאפשר השיב כי המרחק מהמרכז יוצר בעיה של מורים ועל כן חייבים להסתפק במה שיש. מרואיינים אחרים הביעו שביעות רצון מתרומת המדרשה לביה"ס אנחנו מחוברים מאד למרכז לחינוך יהודי. הם שולחים בנות שירות לאומי עם הנחיה ומפקחים וחופץ מזה התחברנו למרכז חב"ד, למשל לקראת פסח אפיית מצות, חנוכה מדליקים איתם נרות וזה נותן המון (מנהלת יסודי בצפון).**

זהות מקצועית – על מי מוטל התפקיד?

השאלה מי מלמד בבתי הספר את מקצועות היהדות רלוונטית במיוחד לגבי לימודי החובה, כלומר מקצוע תרבות ישראל בכתות ז-ט וכן בכתות יי הלומדות תרבות ישראל כחובת ביה"ס שלא לבגרות.³ זאת בעקבות החלטת המשרד (הרחבה בפרק על תכניות הלימוד בתרבות ישראל) להקצות שעת חובה לכל כיתה בחט"ב במערכת הממלכתית.⁴ מעבר לזהותם האישית של המורים עלתה שאלה עקרונית הנוגעת בתפיסת התחום: האם נדרשים מורים מקצועיים אשר תפקידם יתמצה בשעות הוראת המקצוע או האם

³ בחטיבות העליונות, בהם נלמדים מקצועות היהדות רלוונטית במיוחד לגבי לימודי החובה, כלומר בדיסציפלינות אחרות

⁴ שרת החינוך דאז לימור ליבנת הורתה על הקצבת שעות אלו בשנת 2002. בעקבות המתווה החדש ב-2007 הקציב המשרד 1 ש"ש לז' ו 2 ש"ש לז' בטי' הוחלט על תוספת 2 ש"ש אזרחות.

זה חלק מתפיסה חינוכית בית ספרית ועל כן נכון שיעסקו בזה מחנכי הכתות כי גם אם יהיו עוד כמה מורים מ"רביבים", אבל המחנכים יישארו מחוץ לתמונה, כלום לא יקרה (מנהל תיכון בדרום).

מנהל אחר, של ביי"ס יסודי, גם חיזק קו זה: גם אם נותנים את השעות – מי מלמד? בוגרי אופקים זה לא מספיק. המחנכים הם הציבור הרלבנטי – בפועל, מחנכים לא מקבלים את ההכשרה המתאימה (מנהל יסודי במרכז).

תפיסה רחבה יותר הרואה בחינוך היהודי עניין של זהות ותרבות גורסת כי על מנת להצליח בתהליך יש לגייס את כלל המורים בביה"ס, גם אלו שאינם עוסקים ישירות בנושא במסגרת שיעוריהם: קשה להכשיר מורים – זה תהליך ארוך. מצד שני – יותר נכון לקחת את הצוות הקיים ולהכשיר אותו... גם אחרי שמורים עוברים תהליך, לא בטוח שהם יכולים מיד להיכנס לכיתה וללמד. אני מדברת בעיקר על אוירה, על שיעורי חינוך, על דילמות שעולות, איך מציגים אותן, איך דנים בהן. מרבית המורים יכולים ומחוברים לכיוון הזה, אבל צריך לעבור את התהליך... וגם עקרונית – שינוי צריך להיות מערכת (מנהלת תיכון בדרום).

במציאות שנוצרה, העדיפו חלק מהמנהלים להעניק את השעה למחנכי הכתות – לעיתים מתוך שיקולים פדגוגיים ולעיתים מתוך שיקולים מערכתיים (השלמת שעות וכו'). אלו שהיו מעדיפים להפקיד את המקצוע בידי מורים מומחים לתחום הוראת יהדות – נאלצו להתפשר משלא מצאו את מבוקשם.

11 מנהלים מתוך 24 בתי ספר על יסודיים שנבדקו הצהירו על רצונם במורים מקצועיים המיוחדים למקצוע תרבות ישראל בחטיבות הביניים. תשעה מהם הביעו שביעות רצון מהצוות ואילו שניים הביעו דחיפות לאתר מורים חדשים ומקצועיים. בתי ספר משייכים את המקצוע למחנכי הכתות. שמונה מהם הצהירו על שיקולים פדגוגיים לכך ואילו חמישה התייחסו לאילוצי מערכת ומחסור בכוח אדם.

1.2 הכשרת המורים

את המורים העוסקים בהוראת תרבות ישראל ניתן לחלק לשתי קטגוריות מרכזיות מבחינת הכשרתם:

א. מורים בוגרי תכניות לפרחי הוראה אשר מזכות את בוגריהם בתארים אקדמיים ותעודת הוראה בתחומי תרבות ישראל כמו רביבים, אופקים, סמינר הקיבוצים, מכללת אחווה (תכנית לתואר שני) וכרם. רביבים ואופקים הינן תכניות שנועדו למשוך צעירים בעלי רמה גבוהה והן יקרות בשל המלגה הניתנת לסטודנטים במטרה לאפשר להם להקדיש את כל זמנם ללימודים. בשל כך יכולות התכניות לקלוט מספר קטן בכל שנה לעומת הביקוש הגובר להתקבל. לכל אחת מהתכניות גוון ייחודי בתחום היהודי המצוי במרכזה. ברביבים המקרא הוא תחום מרכזי, באופקים – פילוסופיה יהודית, באחוה – תרבות ישראל, בסמינר הקיבוצים פיתחו מסלול בית מדרשי ובכרם השילוב עם ההומניסטיקה. בתשעה בתי ספר משולבים מורים צעירים בוגרי התכניות ומנהלים אשר בבתי ספרם משולבים בוגרי רביבים ואופקים ציינו זאת במפורש כמרכיב תורם ומשמעותי. בחמישה ראיונות אף הביעו מנהלים רצון לקלוט מורים בוגרי תכניות שכאלו כמו מנהלת שאף תלתה את עצם המקצוע במורה: **אבן הנגף העיקרית זה נוח האדם. כשהיה לי את נ' בוגר רביבים התחלנו יחידה במחשבת ישראל ב-י'. הוא הלך אז לא לומדים⁵... אין חוכמות בדבר הזה, בלי מורים טובים זה לא יקרה (מנהלת תיכון בדרום).**

⁵ בזמן שעבר מאז הראיון עם המנהלת ועד לכתובת הדו"ח, החליט אותו בוגר רביבים ובוגרת נוספת מהתכנית לעבור בשנת הלימודים הקרובה לדרום, לאותו תיכון ואכן המנהלת כבר שילבה במערכת שיעורי מחשבת וכן את השעות שקוצצו בתנ"ך

ב. מחנכים/מורים בעלי ניסיון בתחומים שונים אשר עברו השתלמויות בתחום תרבות ישראל או מטעם משרד החינוך או מטעם גופים כמו מכון הרטמן, מדרשת אורנים, או מורשה. ההשתלמויות מתקיימות לעיתים בבתי הספר, אולם על פי רוב המדובר בהשתלמויות במרכזים ארציים או עירוניים. בעקבות מדיניות השר למקצוע ליבה חדש "מורשת תרבות ישראל" הוציא מטה שנהר קול קורא לתכניות הכשרה למורים בתרבות ישראל, שבעקבותיו פותחו השתלמויות במכללות ובארגונים. במהלך השיחות עם המנהלים בלטה ההבחנה בין בתי ספר אשר מהם יצאו 2-3 מורים להשתלמות בתחום היהדות לבין בתי ספר שכל חדר המורים השתלם בתחום. היו מנהלים שסיפרו על הרחבת המעגל בלי לוותר על מורים מקצועיים. **יש אצלי 2 מורות שעשו תואר שני בהרטמן ויש מורים שהולכים להשתלמויות – מחנכים שמובילים בכיתות... עוד 2 מורות עושות תואר שני באחוזה בתחום של יהדות. מי שעובר את ההשתלמות אלה מורים מכל התחומים, ולכן המעגל הולך וגדל. זה בטח לא במקום המורים המקצועיים לתושב"ע, אבל זה מגדיל את המעגל. מורה לאנגלית מסוגלת לקחת טקסט גמרא וללמד אותו – זה דבר גדול. (מנהלת תיכון מקיף בדרום).**

1.3 היסודי והעל יסודי ומה (שאינ) ביניהם

הנתונים כפי שעלו מדברי המנהלים משקפים הבדל בולט בין בתי ספר יסודיים ועל יסודיים. בעוד שבמערכת היסודית לא מצאנו אף מורה מקצועי לתחום, בבתי ספר על יסודיים נמצאו בוגרי תכניות/בעלי תארים בתחום גם אם באופן חלקי. חלק ממנהלי העל יסודי ציינו מפורשות את בוגרי התכניות רביבים ואופקים בעוד שלא שמענו באף לא אחת מהשיחות עם מנהלות היסודיים שמה של תכנית או גוף שלו בוגרים בבי"ס⁶. רוב המנהלות לא הביעו צורך במורים חדשים המתמחים בתחום אלא דיברו על צורך בהשתלמויות למורות הקיימות. יש לזכור כי במערכת היסודית נלמדים מספר תחומים ע"י אותה מורה ועל כן תחום היהדות נתפס כתחום נוסף אשר אך טבעי שתלמד אותו "המורה של הכיתה" כפי שאמרה לנו מנהלת: **אין דבר כזה מורה ביסודי שלא נוגעת ביהדות (מנהלת יסודי באזור ירושלים) ומנהלת אחרת אמרה האלטרנטיבה היא להביא מורה מקצועי שילמד את זה אבל גם כזה יש בעיה. אין רצף, אין קשר ליום יום של הילדים לכן צריך לעבוד עם המורות (מנהלת יסודי בגליל).**

בכל הנוגע להשתלמויות, מצטיירת תמונת המערכת היסודית כזנוחה במיוחד בהשוואה למערכת העל יסודית. אמנם מתקיימות השתלמויות למורות המלמדות תרבות ישראל בכתות ו' אולם רק מנהלת אחת ציינה שמחנכת הכיתה משתלמת. אחת המנהלות אף השוותה את מצב תרבות ישראל לתחומים אחרים על מנת להדגיש את עליבותו: **אם רוצים לקדם משהו בתוך בתי הספר אם יש הדרכה מאסיבית זה נכנס. בשפה ההדרכה מאסיבית וזה עושה את העבודה. כך גם העשרת התכניות מעבר לקיים – כלומר השתלמויות משמעותיות למורים הקיימים, כמו מה שהרטמן עושים לעל יסודי. בשל הנופך הלא מקצועי של התחום, היו מנהלות שציינו כי בחרו מורות אשר נראות כמי שהיהדות נוגעת להן באופן אישי, כלומר דתיות או מסורתיות: **הרכוז של תרבות ישראל בבית הספר. היא באה מבית דתי, ומאד מחוברת לנושא הזה מהבטן – היא בקשה לרכז את הנושא הזה. צריך שיהיה כאן שילוב בין לדעת היטב את המקצוע, ובין חיבור מעבר לזה. משהו במקום של הזהות. במקרה המורה הזו היא שומרת מסורת, אבל זה לא מחויב המציאות למרות שבפועל זה תמיד מישהי שבאה עם רקע מהבית – בכל בתי הספר האחרים הרכוזות הן גם נשים עם רקע דתי (מנהלת יסודי בעיר במרכז). מנהלת אחרת תיארה מצב זה****

⁶ בוגרי תכניות רביבים ואופקים מחויבים ללמד בבתי ספר ממלכתיים על יסודיים

מנקודת מבט ביקורתית: **לפעמים זה תלוי במורה – מי שיותר מחוברת בעצמה, הלימוד שלה יותר מחובר לדת. לדעתי יש יותר מידי דגש על הפרקטיקה (מנהלת יסודי בדרום).**

יש לציין כי בשניים מתוך בתי הספר היסודיים שעם מנהליהם נפגשנו, פועלת רשת תל"י⁷ מה שמתבטא בשיעור פרשת שבוע בכל כיתה ובמנחה מטעם תל"י המגיעה לביה"ס אחת לשבועיים על מנת להנחות את צוות המורים. בבי"ס נוסף פועל ארגון מורשה וגם שם מתקיימת הנחיה קבועה לצוות המחנכים. מעבר לנושא ההכשרה וההשתלמויות הקיימות או חסרות בכל אחד מהמערכות בלט הנתק ביניהן. מנהל קריית חינוך העיד כי אתגר חשוב עבורו זה **יצירת רצף עם היסודי. הייתי רוצה לראות את מורי היסודי משתלמים עם המורים שלנו בתחום.** אפילו בבתי ספר המשתייכים לרשויות שלקחו על עצמן את טיפוח הזהות היהודית כתכנית עירונית ציינו מנהלים כי ההשתלמויות העירוניות עבורם מתקיימות בנפרד: **יש עשייה ביסודי, ויש עשייה בעל יסודי. אני חושבת שצריך לייצר את הקשר ואת הרצף בין היסודי לעל יסודי, צריך לייצר חיבור כדי לייצר קו רצף. בוודאי שהתכנית החדשה לא עושה את זה מספיק. התיכונים מאז מחוברים והיסודיים רק התחילו עכשיו – בכל מקצוע אחר אנחנו יושבים עם אנשי החטיבות ולומדים עד לאיזו נקודה צריך להביא את הילדים בסוף כיתה ו'. אני חושבת שצריך לעשות את אותו הדבר כאן. לא יכול להיות שאנחנו לא נדע מה הם עושים ושהם לא ידעו מה אנחנו עושים, בטח כאשר עוסקים בפיתוח תכניות חדשות (מנהלת יסודי בעיר במרכז).** בין הארגונים החיצוניים הפועלים בתחום יש כאלו המתייחסים רק למערכת העל יסודית (הרטמן, אורנים) ואילו אחרים המתייחסים גם ליסודי וגם לעל יסודי (מורשה, מארג, חינוך ישראל), מקיימים את פעילותם בבתי הספר בנפרד כך שגם הם לא מהווים מסגרת לרצף המתבקש.

2. תכניות הלימודים

בשיח היומיומי, גם בקרב מנהלים ומורים, קיים בלבול בין שני מושגים שונים: תכניות לימודים וחומרי למידה. תכנית לימודים הינה מסמך כתוב מחייב מטעם משרד החינוך המתווה את לימודי המקצוע באספקטים השונים שלו, רציונל, מטרות, יעדים, התפתחות גילאית, דרכי הערכה ואילו חומרי למידה אמורים להוות את התרגום הדידקטי של התכנית. במקצועות היהדות הנלמדים בחטיבות העליונות, מחשבת ישראל, מקרא ותושב"ע, אחראיות המפמ"ריות אשר תחת פיקוח המזכירות הפדגוגית, על תכנית הלימודים למקצוע אשר על הוראתו כל אחת מהן ממונה ואשר אותה מנסחת ועדת מקצוע המורכבת מאנשי אקדמיה ושטח.

יצירת מקצוע בשם מורשת תרבות ישראל בחט"ב הוא עניין חדש יחסית למקצועות נלמדים אחרים במערכת והוא חלק מיישום דוח שנהר. למעשה הוא נוצר בתהליך שראשיתו בסוף שנות ה-90 של המאה הקודמת.

2.1 תכנית הלימודים בתרבות ישראל

שרת החינוך פרופ' יולי תמיר מינתה לראשונה ועדה ליצירת מתווה להוראת תרבות ישראל בראשותו של פרופ' אבי שגיא. חשוב לציין כי כשהתכנסה הועדה היו כבר מספר תכניות לימודים שהופעלו בבתי הספר ועל כן היה זה בבחינת לנסח עקרונות ברמה התיאורטית ולתת מסגרת קונצפטואלית למקצוע. דוגמא לכך בקביעה כי:

⁷ www.tali.org.il

"הוועדה מאמצת את העיקרון של שוויון ערך המקורות: אין להעניק לקאנון מסוים, כמו המקרא או התלמוד, מעמד מיוחס. על התלמידים בבתי הספר הממלכתיים לפגוש במלאות התרבות היהודית, על מנת שיוכלו לעצב בעצמם את יחסם למכלול המקורות". (מתוך המתווה להוראת תרבות ישראל של הוועדה בראשותו של פרופ' אבי שגיא).

שר החינוך מר גדעון סער מינה ועדה לגיבוש תכנית מקצוע הליבה החדש מורשת תרבות ישראל בראשות פרופ' בני איש שלום. המלצותיה פורסמו ביוני 2010 וסיכום מטרותיה ותרומתה ניתן למצוא בדבריו של פרופ' איש שלום:

"דומה שהוועדה הצליחה למצוא נוסחה נכונה, ללימוד שעשוי לחבר את התלמידים למורשת ישראל ותרבותה ולחזק את זהותם היהודית. על פי התכנית, נוסף על לימודי התנ"ך, ילמדו תלמידי ד'ט' מקצוע ליבה נוסף, שיהיה מקצוע חובה – מורשת ותרבות ישראל. המקצוע החדש נועד לחבר את התלמידים לתרבות היהודית, ללוח השנה היהודי ולזיקת עם ישראל לארץ ישראל. נקבעו יצירות מרכזיות שהתלמידים יחויבו ללמוד באופן מלא." (פרוטוקול ועדת הכנסת לנושא).

הבדיקה הנוכחית העלתה מספר נקודות מרכזיות בהקשר לתכנית הלימודים:

- יש שעות מוקצבות בחטיבות הביניים לצורך הוראת מורשת תרבות ישראל, עובדה שבאה לידי ביטוי גם באי אזכור בעיה של שעות ע"י המרואיינים וגם בכך שכל המנהלים דיווחו על קיומן של שעות במערכת. בתחום זה מורגש הבדל ושיפור של ממש מאז שנות ה-90 כשהחלטה אם התחום ילמד או לא הייתה של המנהל ועל כן במרבית בתי הספר לא הוקדשו שעות לעיסוק ביהדות כפי שהעידה על עצמה אחת המנהלות: **אם משרד החינוך לא היה מחייב להיכנס לתחום הזה, אני לא הייתי נכנסת לזה בכלל..ואולי בגלל שאני לא יודעת איך עושים את זה בצורה הנכונה (מנהלת תיכון בדרום).**
- יש "גמישות" בבחירת התכנים, בהחלטה היכן לשלבם והאם הלמידה תיעשה רק בשיעורי מורשת תרבות ישראל בלבד או תשולב בתחומי פעילות נוספים בביה"ס המעוניינים. במובן זה, התכניות הן בית ספריות: **הוקמה ועדת היגוי בית ספרית שתבנה תכנית בית ספרית – לא עירונית. יש אוכלוסיות שונות, חדרי מורים שונים, צרכים שונים. יש בתי ספר יותר מסורתיים, בתי ספר עם יותר עולים וכו'. וזו הסיבה שזה הצליח - כל בית ספר עם הקהילה שלו עובר תהליך ובונה תכנית שייחודית לו (אחראית חינוך על יסודי בעיר במרכז).**
- אין מדיניות מוצהרת באשר לאופיים של ארגונים מתערבים בהפעלת תכנית מורשת תרבות ישראל במערכת הממלכתית. האם זוהי כוונת המשורר? האם קיימת חשיבה אידיאולוגית המכוונת להשאיר בידי בתי הספר את ההחלטה באילו מהארגונים לבחור או שזוהי מציאות שנכפתה על בתי הספר.
- תכנית הלימודים בתרבות ישראל מאפשרת לשלב את התכנים במגוון מקצועות כי המטרה כפי שהסביר העומד בראש ועדת המקצוע: "לא להוסיף רק עוד שעתיים במערכת השעות או להוסיף עוד ספר לימוד על מדף הספרים המאובקים באגף לתכניות לימודים, אלא ליצור מקצוע שהוא ציר, שהוא ליבה של אשכול מקצועות, מקצועות היהדות והמקצועות ההומניסטיים, והוא נותן הקשר והוא יוצר את הרציונל הכולל והמאחד החינוכי של מכלול המקצועות האלה" (פרופ' איש שלום בועדת החינוך התרבות והספורט בכנסת, 7/7/2010). **מבחינה זו מהווה התכנית אישור למה שמתרחש במספר בתי ספר בארץ המיישמים את הרעיון הלכה למעשה, כמו שעלה באחד הראיונות לקחו את התכנים מחנכים – ספרות-**

היסטוריה: צוותים שונים, מספר שונה. התחילו בחינוך וספרות. אח"כ עברו להיסטוריה ולאומנות. מורים בנו תכנים ואז הלכו ליישם אותם בתוך הכיתה. בנוסף הוחלט להטמיע את הזהות היהודית גם בתוך התכנית החברתית. נבנתה תכנית שש שנתית, כולל טיול שנתי, הכנה לצה"ל, תכנית שורשים, (אחראית חינוך על יסודי בעיר במרכז).

2.2 חומרי למידה

• העובדה שהבדיקה הנוכחית שמה במרכז את מנהלי בתי הספר אינה מאפשרת התייחסות לגבי טיבן ואופיין של החומרים הקיימים שכן מנהלים כמעט ואינם מכירים את התכניות עצמן ואכן כמעט שלא הייתה התייחסות מעבר לציון הגוף המחבר. בראיון אחד שהתקיים עם רכז לימודי היהדות בב"ס על יסודי נאמרה הערה מהותית על אחת התכניות הנפוצות בכתות ח' ואשר עוסקת בלוח השנה: **יש כאן בעיה קשה של תכנית לימודים שלא מתאימה לאוכלוסיה שלנו שהיא מסורתית. הרעיון לחפש ערכים מאחורי החגים לא תופש. הרבה יותר מעניין הפרקטיקה. (רכז לימודי יהדות בדרום) ביקורת אחרת שמענו ממי שעומד בראש חינוך ישראלי: בכל התכניות האלה של כל מיני גופים יהודים פלורליסטיים יש כמעט אפס של תכנים בעלי נרטיב הומניסטי.**

חומרי הלמידה מורכבים מיחידות לימוד סביב נושא מסוים אשר הטקסטים סביבו הינם מגוונים מאד וגם חלקיים מאד. זוהי תוצאה של חשיבה המבקשת להפוך את החומר ל"ידידותי לתלמידים" מתוך רצון שלא לייגע בטקסטים "לא רלוונטיים". החוברות צבעוניות ושזורות בהן תמונות ואף קומיקס. אולם יש גם שיקול אידיאולוגי המכתיב אופי זה והוא נוגע לשאלת ההירארכיה של הטקסט כפי שניסח ראש תכנית להכשרת מורים: **צריך לשאול מה דוחה את התלמידים מלימודי היהדות ומה עשוי לקרב. יהדות כתובות זה נכון לא רק אידיאולוגית אלא גם פרקטית. אם נבין שכל מה שנוצר בעולם היהודי ב- 200 השנים האחרונות זה יהדות, זה משמעותי. לא רק רמב"ם אלא גם ברנר, האחים כהן וכו'. זה מה שנותן לצעירים תחושה שאנחנו חלק מהיהדות. עובדה זו נתפסה באופן ביקורתי ע"י ועדת המקצוע הנוכחית שחבריה יצאו נגד ביטול ההירארכיה הטקסטואלית.**

2.3 למידה בדרך חווייתית

מרבית המרואיינים הדגישו את ההבדל בין הלימוד "הפונה לראש של התלמיד" לבין "הלימוד הפונה לרגש" **לימודי היהדות צריכים לבוא עם תחושה בעמדות לא רק כצורך מהראש אלא גם מהבטן. זה מחייב חוויה ולא רק לימוד שכלתני (מנהל על יסודי בנגב) בלימוד הקוגניטיבי הם כיוונו לחוברות השונות, ללימוד הטקסטים ואילו בלימוד החווייתי הם כיוונו לפעילויות הנעשות מחוץ לתחום הכיתה והשיעור עצמו: טקסים, סיורים/מסעות, סדנאות וכיו"ב.**

2.3.1 טקסים סביב לוח השנה מתקיימים בכל מוסד חינוכי באופנים שונים, כפי שסיפר אחד המנהלים **נושא הטקסים מאד מאד חשוב. יום השואה, יום הזיכרון, יום רבין – תמיד יש אלמנטים יהודים-ישראלים. בשבועות יש טקס לכל קרית החינוך כולל גני הילדים עד י"ד – טקס הבאת ביכורים ומתן תורה, הכהן הגדול וזה הפך להיות ממש מוקד קהילתי. החטיבה היסודית מאד דומיננטית בטקס. אנחנו רוצים לציין גם כל ר"ח בטקס בינתיים זה לא הלך אבל בשנה הבאה מתכננים את זה. זו הזדמנות להחדיר לחבר'ה ערכים, כל חודש עם הערכים שלו. הטקסים מאד משמעותיים. פרק פחות פרק יותר לא זוכרים – הטקסים עובדים על רגש וזה מחלחל (מנהל קרית חינוך בגליל).**

2.3.2 פעילות נוספת הנתפסת כחוויתית הם הסיורים. אם היתה לי יותר אפשרות של זמן ומשאבים כלכליים הייתי משקיעה בחוויות מחוץ לבית הספר – זה היה מאד מועיל. "ימי שדה" למשל, אין להם תחליף. כל יום כזה שווה שלושה שיעורים. כיום זה יום אחד בשנה ל-2 שכבות ביחד. (מנהלת מקיף בדרום).

דוגמא לפעילות מחוץ לכיתה אשר מנהלים רבים ציינו כחוויה מעצימה עבור התלמידים היא המסע הישראלי. כפי שתואר את המסע אחד המנהלים: **היה נפלא. הסוד שם הוא במתודולוגיה בהבניה ובמיומנות של המדריכים...השבת נפלאה, הכותל מקבל משמעות, קבלת שבת מקבלת משמעות, התלמידים עוברים תהליך משמעותי...היו מנהלים שביטאו עמדה מורכבת כלפי המסע הישראלי אף שגם הם דיברו בשבחיו לגבי המסע הישראלי עשיתי שינוי תפיסתי. קודם הייתי ספקן, תמכתי באי גיוס מסיבות מצפון והיום אני מבין שיש בעיה של גיוס ושל הזדהות ולכן מבחינתי יש חזרה לערכים של יהדות, ציונות... כשאני רואה את מסע ישראל וכל המדריכים דתיים יש שיח פלורליסטי אבל יש שם קצת מיסיונריות. מצד שני למרות שלא נוח לי עם זה, צריך את זה...ליל השבת בכותל מביא התרגשות אמיתית אצל הילדים ואי אפשר להישאר אדיש לזה. יכול להיות שזה מה שהם צריכים, קצת פולחן מסורתי ואי אפשר לחנך בלי פולחן... (מנהל על יסודי בשרון). ומנהלת אחרת: **הייתה בעיה עם המסרים, חד צדדיים ולאומניים. הרבה דיבורים סביב ששי-שבת, להיות יהודי=להיות דתי. זו בעיה רצינית. זה המסר המאד ברור... מצד שני התלמידים היו נרגשים ברמות שאני לא ראיתי אי פעם אפילו בחזרה מפולין. (מנהלת על יסודי באזור ירושלים).****

2.3.3 מנהל אחר תיאר פעילות לתלמידי י"ב בחמישה מפגשים שהועברו ע"י אחת המדרשות כי בשכבות הבוגרות זה יכול להיכנס ככה גם לא בתוך התכנית הפורמאלית... (מנהל על יסודי במרכז). שמענו גם על סמינר זהות יהודית-ישראלית לכתות י' לקראת קבלת תעודות הזהות, פעילות שהפכה נפוצה בבתי ספר. גם זה מועבר ע"י גופים חיצוניים שמתחילים בסדנאות בביה"ס וסיומן בירושלים בטקס קבלת תעודת זהות.

2.3.4 בתי מדרש – הלימוד הבית מדרשי מוכר כאמצעי ליצירת דיאלוג וקרוב התלמידים לתרבות היהודית. בבתי הספר פותחו וריאציות שונות, שבבסיס כולן התכנסות לאחר שעות הלימודים ללימוד מונחה אשר במסגרתו נחלקת הקבוצה לחברותות ללמידה עצמאית, ולאחר מכן מתקיים דיון במליאה. ברוב בתי הספר שבהם מתקיים בית מדרש, מוזמנים תלמידים, הורים ומורים. לעתים מתקיים בית מדרש למורים בלבד. לעניין מנחי הלימוד שמענו גרסאות שונות, רובן מעידות על מנחים מחוץ: **בבית המדרש, אימצנו את הרב של חב"ד כאורח קבוע ומי שמנחה זו ד' מאורנים (מנהלת בקריות) או היה בית מדרש נפלא בהנחיית המנחה מטעם הרטמן.**

2.3.5 כפרי נוער – כשדנים בפן החוויתי של החינוך היהודי במערכת הממלכתית חשוב לציין את כפרי הנוער. בכל כפרי הנוער נקלטים ילדי עולים (בחלקם אתיופים, חלקם בתכניות נעל"ה ודור שני לעולים מחבר העמים) שעבורם החיים בכפר מהווים חיבור ראשון ואחרון ליהדות. **כפר נוער זו הזדמנות לעשות משהו אחר. יש יותר מרחב התייחסות שהוא מעבר לכיתה. (מפקחת באגף לחינוך התיישבותי) בבדיקה הנוכחית רואיינו שלושה מנהלים מכפרי נוער שונים ברחבי הארץ שתוארו מסגרת חיים מלאה ומשמעותית עבור בני הנוער השוהים שם. שמים דגש על תרבות יהודית-ישראלית-ציונית...קבלות שבת בקביעות, פרשת השבוע בחזר אוכל...במסגרת הכפר מנסים לתת חוויה רגשית וזה הערך המוסף של הכפר מחוץ לביה"ס (מנהלת כפר נוער). הכפרים כולם ממוקמים בסביבה פיסית המרחיבה את הלב וטובלים בירוק, עובדה בולטת במיוחד אל מול מבני הבטון האפורים ברובם, מוקפי סורגים, של בתי ספר עירוניים, פרי תפיסות עיצוביות של שנות ה-50 בארץ.**

מרחב למידה הינו נדבך חשוב ביותר בעיצוב בית הספר ומהווה חלק אינטגרלי ביצירת אקלים חינוכי. מסרים חינוכיים מועברים בדרך גלויה וסמויה על קירות בית הספר. אם מתייחסים למושג של סביבת למידה במובן הפשוט של המילה, ניתן לומר שיש התייחסות רבה למה שניבט לתלמידים מהקירות. מנהלים רבים הצביעו בגאווה על הפלקטים, התזכורות על החגים, השלטים על החזון (בחלקם, סימן ההיכר של בתי ספר אשר בהם פועלת תכנית "מארג") והתייחסו למרחב הבית ספרי כביטוי לאופי המוסד. אחת המנהלות הדגישה בשיחה כי: **חשוב מאד לדאוג לחומרים פיסיים ליצירת סביבה לימודית, מפות כמו שפעם היו כאלה גדולות, צירי זמן גדולים שאפשר לתלות ושתלמידים יראו כל הזמן (מנהלת על יסודי במרכז).** בתיכון אחר הוזמנו ע"י המנהלת בתום הפגישה לבקר במרכז המשאבים על מנת שנראה את מאגר החומרים הנתלים על הקירות על לוחות פוליקס מדי חודש וחג. רק בבתי ספר בודדים מתוך העשרות שנבדקו מצאנו התייחסות לעובדה שאנו בעידן של טכנולוגיות ושילובן בלמידה. **ביה"ס נכנס לתכנית המחשוב. מנסים לשלב בין טכנולוגיה לערכים ולא להישאר רק במקום של טכנולוגיה. המורה לתנ"ך אמרה שמאז שנכנס הלוח החכם היא לא מספיקה את החומר בתנ"ך. הבנתי שצריך משהו להשתנות – הפכנו להיות עבדים של הטכנולוגיה במקום להשתמש בה ובשביל זה צריך לבנות תכנית לימודים חדשה... (מנהלת יסודי בגליל).** בשיחה עם מי שאחראית על הכנת חומרי הלמידה באינטרנט שמענו דברים דומים: **יש בעיה של הוראת הדיסציפלינה בכלל ובטח שבתחום המתקשב. אין תיאוריות, אין שיטות, יש אוסף אקלקטי של חומרים... בעיה נוספת, לימודי היהדות לא נכנסים כלל לתכנית התקשוב שזו תכנית שמכריחה את ביה"ס לרכוש תכנים מתוקשבים (עובדת בסנונית).**

שני אתרי אינטרנט שהפכו לכלי חשוב בעבודת המורים הינם מקראנט ופיוט. שמענו מעט על השימוש בהם בבתי הספר אך יתכן כי הסיבה נעוצה בכך שהמורים הם הצרכנים המרכזיים. אחת המנהלות העידה כי: **לא הכרתי את מקראנט עד אמצע אוגוסט. מישהו במקרה סיפר לי על זה. אני בכלל לא מכירה את ההיצע בתחום (מנהלת תיכון בדרום).** מרכיב נוסף שמנהלים העלו כחלק מנוף בית הספר שהיו רוצים לראות הינו חדר שיוקדש למורשת תרבות ישראל ובו ארון הספרים היהודי. אחד המנהלים אף ציין שחסר לו ספר תורה להשלמת הארון היהודי.

2.5 בין היסודי והעל-יסודי

כפי שצויין לעיל, הקים משרד החינוך שתי ועדות בתוך ארבע שנים במטרה להתוות תכנית לחטיבת הביניים בתרבות ישראל. אמנם המתווה החדש מתייחס לראשונה למקצוע מכתה ד' אולם ההתייחסות היא "מלמעלה למטה" כלומר מהעל יסודי לכתות הגבוהות של היסודי ואין בו תפיסה אינהרנטית לגילאי המערכת היסודית ולמאפייניה הייחודיים. **בבתי הספר היסודיים הבעיה מעבר למורים ולחומרים זה שאין מדיניות מלמעלה, אין חזון לתחום של חינוך יהודי וצריך להתחיל משם (עובדת לשעבר באגף לחינוך יסודי).**

3. מנהלים

מתוך 25 מנהלי בתי ספר על-יסודיים איתם נפגשנו, עשרה מנהלים עברו השתלמות בלימודי יהדות. שלושה השתלמו במסגרות שהיה בהם דגש על תחום יהדות. ושתי מנהלות נחשפו לצורך בטיפוח חזון יהודי במסגרת תכנית מארג. מתוך עשרה מנהלי יסודי אף לא אחד עבר השתלמות ייחודית, אחת פעילה בשותפות 2000 במקביל לניהול ואחד הוביל בתפקידו הקודם תכנית עירונית שנושאה תרבות יהודית.

כל מנהלי בתי הספר העל יסודיים הדגישו את חשיבות החינוך היהודי ובמיוחד את העיסוק בשאלות של זהות כחלק מהחזון החינוכי שלהם, גם אם תפשו אותו באופן שונה. **על פני השטח מדובר בתחום דעת אבל יש ערך מוסף. משהו בשאלות הזהות כחילוניים, הקיום היהודי, ישראליות. לחלק גדול מהתלמידים זה מעבר לתחום דעת (מנהלת חט"ע בנגב).** בקרב מנהלי בתי הספר היסודיים כמעט ולא עלתה סוגיית הזהות אלא לרוב נתפש החינוך היהודי כחלק מובנה בפעילות הבית ספרית.

רוב המנהלים מצאו לנכון לספר על הרקע האישי-יהודי שלהם גם ללא שנתבקשו וזאת על מנת לקשור את הזהות האישית לחזון החינוכי: **אני מרקע לגמרי חילוני ומתחום המדעים. השתלמתי בהרטמן 3 שנים וזה היה מאד משמעותי, זה מה שהדביק אותי בהתלהבות שהבאתי אותה לביה"ס ובעקבות השנים הללו התחילו כאן התכניות הללו (מנהלת על יסודי במרכז).** דברים אלו חזרו בגוון זה או אחר בקרב המנהלים שרואיינו. הקשר בין העניין והמוטיווציה של המנהלים בתחום היהדות לבין היישום בבתי ספרם היה מאד ברור. ניתן להסביר זאת בעובדה שלפחות עד לאחרונה מידת העיסוק בנושא הייתה תלויה ברצונו של המנהל. **אני מאד מחוברת. גדלתי בבית מסורתי. מאמינה באופן אישי שאדם צריך להכיר את השורשים, להתחבר למסורת בלי קשר אם הוא דתי לכן בנושא הזה אני מרגישה מאד מחויבת... זה היה צריך להיות מקצוע ליבה, כמו מתמטיקה ואנגלית. הדרך הזאת גורמת לכך שזה הופך להיות שיקול דעתו של מנהל ביה"ס (מנהלת בקריות).** מנהלת שמלמדת יהדות לאחר שעברה קורס במשך מספר שנים העידה על עצמה כי באה מרקע חילוני לגמרי, וסיפרה כי: **הוסיפו את שבת לרשימת החגים ועלתה שאלה איך להתמודד עם השבת. מאד רציתי שנקיים קבלת שבת אמיתית כאן בבית ספר אבל לא העזתי בעצמי עם הרקע שלי להוביל. אז ביקשתי משמעון החצרן שהוא איש מסורתי מאחד המושבים באזור והוא עשה... (מנהלת בדרום).**

אם לחזור לדברים קודמים שנכתבו במסמך זה בהקשר למורים ניתן למצוא הקבלה בין האופן בו תופסים המנהלים את הקשר בין האישי והמקצועי בתחום היהודי בקרב מי שעומדים בפני התלמידים לבין האופן בו הם תופסים את הקשר בין הזהות האישית והחזון החינוכי שלהם עצמם.

4. ארגונים חיצוניים לבתי הספר

מקומם של ארגונים שונים בתחום ההתחדשות היהודית בבתי הספר הממלכתיים מרכזית ביותר. כל המרואיינים ציינו לפחות גוף חיצוני אחד המעורב בביה"ס ועל פי רוב יותר מאחד. כל הגופים שנכללו בבדיקה זו עוסקים בתוכן למעט אחד, מארג.

הגופים מסייעים במימוש מדיניות החינוך, בגיוס משאבים וביצירת ידע מקצועי חדש. הם פועלים בבתי הספר באמצעות הנחייה למורים, חומרי למידה, קשר עם המנהלים והכשרת צוותים. לכל ארגון מצע אידיאולוגי הנוגע לתפיסת היהדות והחזון החינוכי הנלווה לה והוא הבסיס עליו מושתתת פעילותו. להלן ציטטות מתוך ראיונות עם נציגי ארגונים אשר תיארו את פעילותם:

רוצים להעלות את הרמה אל מעבר לדיון של תנועות נוער. רוצים שזה יתמקד בטקסט ושהדיון יהיה מולו. בשביל ללמוד את הטקסט צריך לדעת איך לעשות את זה...כך שמה שנוצר בפועל זה הסבת מורים (תכנית בארי).

אנחנו עובדים על החזון, על האני מאמין של המורה הבודדת, על הדרך של חדר המורים.. עובדים על הנהגת מורים ועל הנהגת הורים.....יום ששי היה רגיל אז בנינו יום שישי ישראלי שיש בו לימוד רעיוני, קבלת שבת, צביון (חינוך ישראלי).

הדברים שמחוללים שינוי הם קודם כל שינוי תודעה. אם רוצים להפוך את תרבות ישראל למקצוע זה דבר אחד אבל זה לא שינוי תודעתי-חינוכי שבו הפורמאלי והבלתי פורמאלי חוברים יחד. אם זה מקצוע אז בסוף הם יודעים אותו או לא. אם זה לא מקצוע במונח הצר אלא תרבות משהו רוחבי זה מחולל שינוי (מארג).

צריך לעבור מעיסוק בזהות יהודית כמשהו עיוני טקסטואלי אינטלקטואלי לעיסוק בתחום היהודי כמשהו כולל, הקשור בחויית חיים... לא להסתפק בלימוד אלא ביצירת הטקסים עצמם (אורנים).

הגופים המעורבים בבתי הספר הם האחראים גם לרוח היהודית הנושבת בו או במלים אחרות, עצם בחירת הגוף ע"י ביה"ס משפיע על כיוונו של המוסד. מצב זה מתאפשר על ידי ממשד החינוך המאשר את כניסת הארגונים לבתי הספר. מחד גיסא ניתן לראות במצב שכזה סממן לחברה דמוקרטית בריאה אשר מכירה בגווניה השונים ומאפשרת לכל מוסד לבחור את מה שמתאים לאוכלוסיית תלמידיו ומשפחותיהם. מאידך גיסא, החלל שנוצר יוצר בלבול בקרב מנהלים אשר ללא היכרות מספקת וכלים המסייעים לבחירה מושכלת נאלצים לנווט בשוק רחב של ארגונים המציעים את מרכולתם.

תופעה רווחת הקשורה בפעילותם של הגופים השונים בבתי הספר הוא חוסר שיתוף פעולה בינם לבין עצמם ולעתים חוסר יכולת של המנהלים לראות את הקשר בין גופים שונים הפועלים בבית ספרם.

5. אחראים על החינוך ברשויות מקומיות

הבדיקה כללה ביקורים בחמש רשויות מקומיות על מנת להיפגש עם האחראים על החינוך. בארבע מתוכן הייתה תכנית עירונית, כלומר הרשות קשרה קשר עם ארגון חיצוני על מנת להוביל מהלך עירוני שבמסגרתו יעסקו במשותף כל בתי הספר בחינוך יהודי. ואכן, באותן ארבע ערים נמצא מספר גבוה של בתי ספר העוסקים בנושא. אין ספק שהרשות מהווה גורם משמעותי בעידוד שהיא נותנת לבתי ספר לטפח חזון חינוכי יהודי כמו גם במתן השעות לנושא. יחד עם זאת גם ברשויות שיש בהן תכנית עירונית, היוזמה הראשונה הגיעה מבתי הספר ובעקבותיה הצטרפה הרשות והרחיבה את המעגל העירוני. כלומר מלאכת בחירת הארגון, מהלך משמעותי ביותר, נעשתה ע"י מנהלי בתי ספר יותר מאשר ע"י הרשות ומבחינה זו המעורבות העירונית היא יותר מערכתית מאשר מהותית. במהלך הראיונות לא נשמע ממנהלים ביטוי לצורך במעורבות הרשות. נראה שעבור בתי הספר הרשות העירונית היא נדבך חשוב בעיבוי אמצעים. נדמה שיש פער באופן בו נציגי הרשויות רואים את חשיבות מעורבותם לבין האופן בו רואים אותם בבתי הספר.

קוראים שינסו לגבש מתוך הדברים שעלו מענה אחד לשאלה: חינוך יהודי מהו, יתקלו בקושי רב. אולם מבעד לגישות וההשקפות השונות ניכר דמיון באופן שבו נתפס העיסוק ביהדות כתחום שמטרתו נעה בין הקניית ידע לבין טיפוח זהות. ההתפתחות בתחום לימודי היהדות במערכת הממלכתית באה לידי ביטוי בעצם נוכחותו של הנושא בחלל בתי הספר ובמסר היוצא ממוסד החינוך בדבר חשיבות העיסוק בו. העובדה שנושא השעות לא צוין כבעיה ע"י מנהלי בתי הספר היא תוצאה של מדיניות סביב המקצוע החדש "תרבות ישראל" אשר מיתרגמת לשעות המוענקות ע"י משרד החינוך, שינוי בולט של השנים האחרונות. נושא נוסף שכמעט לא עלה כצורך אלו חומרי למידה ידידותיים לתלמיד, מרכיב שגרר תלונות רבות בבתי ספר בשנות ה-90. תרומתה של קרן אבי חי לכל זה באמצעות תכניות להכשרת מנהלים ומורים מתוך בתי הספר, פיתוח חומרי למידה, הכשרת פרחי הוראה (רביבים), פיתוח חזון בית ספרי תוך דגש על ערכי היהדות והציונות (מארג), בהחלט ניכרת במערכת.

דווקא בשל העובדה כי אנשי החינוך אשר רואיינו לצורך המחקר רואים בלימודי היהדות נדבך חשוב לבניית עולמו האישי של התלמיד, ראוי להגדיר וליצור רצף מגיל 5 (השכבה הבוגרת של גני הילדים שלעתים נכללת בשכבה הצעירה בבתי ספר) ועד 18 על בסיס חשיבה משותפת של קובעי מדיניות, מנהלים ורכזים במערכת. חלק ממגמה זו ניכרת במדיניות המשרד אשר הטיל על ועדת מקצוע תרבות ישראל להתייחס גם לכתות יסודי (מ-ד') אולם עדיין התמונה חסרה. כחלק מהשלמת החסר ומתוך ההבדל שניכר בין המערכת היסודית והעל יסודית בהיבטים השונים, יש להשקיע בשנים הבאות במערכת הממלכתית של החינוך היסודי בהכשרת המנהלים, בהכשרה והשתלמויות מורים, בחומרי לימוד ובתכניות העשרה בתחום.

לגבי המערכת העל יסודית, ההמלצות שנשמעו נגעו בשני רבדים: בהכשרת המורים ובפעילות החווייתית.

צריך לזכור כי הדנ"א של מוסד בית הספר הוא הלמידה/הוראה כשסוכני הפעילות הזו הינם המורים. אשר על כן יש לחזק את מערך הכשרת המורים שבכוחה לגרום לאנשים צעירים בעלי איכות אישית גבוהה להשתלב בבתי הספר ולהעמיק את הזהות היהודית של התלמידים באמצעות מודל אישי והוראה משמעותית.

במציאות הנוכחית דרושים משאבים על מנת למשוך צעירים ראויים למערכת החינוך ותמיכה נוספת בהחלט תסייע ובכך תשפיע על איכות האנשים איתם באים התלמידים במגע. כפי שאמר אחד המנהלים: "בסוף, כשהדלת נסגרת, הם (התלמידים) נשארים עם מי שבפניהם אז כדאי לעשות הכל כדי שהוא יהיה הכי טוב שאפשר".

לגבי פעילויות שמחוץ לכיתה, המערכת רוויה בארגונים הנתמכים ע"י משרד החינוך ואשר עם הכוונה אחרת עשויים לתרום להגברת הפן החווייתי שחלק מהמנהלים הביעו רצון לחזק ולהוסיף באמצעות דמויות חיצוניות לחדר המורים. יש לדאוג לכך שבתו הספר ואחראים על החינוך ברשויות מקומיות יכירו את מגוון הארגונים על מנת שיוכלו לבחור באופן מושכל את מי להכניס לביה"ס במיוחד כפי שצויין בגוף הדוח, שכל ארגון מביא עמו את הרוח היהודית המיוחדת שלו. המצב שבו מנהלים שומעים "במקרה" מעמיתיהם או שנענים לארגון רק משום שפנה אליהם – לא סביר. מיפוי שיטתי של שדה הארגונים המתייחס גם לצד האידיאולוגי וגם לאופני הפעולה עשוי לסייע לבחירה מושכלת.

בנוף בתי הספר בולטים כפרי הנוער כמסגרת של חינוך יהודי הוליסטי שבה חיים בני נוער, רבים מהם עולים חדשים או ילדי עולים. עבורם הכפר הוא הבית המשמעותי. בישראל של היום יש חשיבות רבה לטפח ולעודד מסגרות אלו.

ראוי להזכיר כי בדיקה זו נעשתה דרך נקודת מבטם של שכבה מאד מסוימת בבתי הספר ומחוצה להם. נראה כי הנקודה המהותית שעלתה, הדרך בה נתפסת היהדות, מותירה סימן שאלה בדבר אופייה של החברה אותה משרתת המערכת הממלכתית. בדיקה משלימה של מרכיבים נוספים בבתי הספר: מורים, תלמידים ובוגרים עשויה להעמיק את הבנתנו בנוגע לאופיו הרצוי של החינוך היהודי.